

MUSTAQIL TA'LIM SAMARADORLIGINI BAHOLASHNING TASHKILIY-HUQUQIY MEZONLARI.

Bekchanov Yashnarbek Jumanazar o'g'li

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, Ijtimoiy-Iqtisodiy fanlar fakulteti, Huquq kafedrası o'qituvchisi bekchanovyashnarbek@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezisda oliy ta'lim tizimida kredit-modul tizimining joriy etilishi sharoitida talabalar mustaqil ta'limini tashkil etish va uning samaradorligini baholashning yuridik mexanizmlari tahlil qilinadi. Muallif tomonidan baholash jarayonining shaffofligini ta'minlovchi tashkiliy-huquqiy mezonlar, jumladan, akademik halollik, raqamli monitoring va baholash rubrikalarini qo'llash masalalari asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: mustaqil ta'lim, kredit-modul tizimi, huquqiy mezon, akademik halollik, baholash samaradorligi, LMS, plagiat.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni va oliy ta'lim sohasidagi fundamental islohotlar bugungi kunda ta'lim paradigmasini tubdan o'zgartirib, talabaning intellektual sub'yektivligini jarayon markaziga olib chiqmoqda. Ayniqsa, xalqaro Kredit-modul tizimi (ECTS) tamoyillarining joriy etilishi natijasida talaba o'quv yuklamasining salmoqli qismi - 50-60 foizi bevosita mustaqil ta'limga yo'naltirilishi ta'lim munosabatlarida yangi huquqiy voqelikni yuzaga keltirdi.

Biroq, mustaqil ta'limning bunday katta hajmi uning natijalarini baholashda shaffoflik va adolat tamoyillarini ta'minlovchi tashkiliy-huquqiy mezonlarni aniqlashtirish zaruriyatini tug'dirmoqda. Hozirgi kunda talabaning darsdan tashqari faoliyatini shunchaki nazorat qilish emas, balki uni huquqiy jihatdan tartibga solingan va ilmiy asoslangan mezonlar yordamida verifikatsiya qilish zamonaviy yurisprudensiya va pedagogika oldida turgan eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Zero, baholash tizimidagi aniq huquqiy filtrlar bo'lajak mutaxassislarning professional kompetensiyasi va akademik halolligi uchun xizmat qiluvchi asosiy kafolatdir.

I. MUSTAQIL TA'LIMNI TASHKILIY-HUQUQIY TARTIBGA SOLISHNING ASOSLARI VA MEXANIZMLARI.

Mustaqil ta'lim samaradorligini baholash jarayoni o'z-o'zidan yuzaga keladigan holat emas, balki u qat'iy belgilangan tashkiliy-huquqiy fundamentga tayanadi. Ushbu tizimning huquqiy asoslari iyerarxik tarzda quyidagi bo'g'inlardan iborat:

1. Lokal normativ-huquqiy hujjatlar va ularning legitimligi.

Mustaqil ta'lim jarayoni Oliy ta'lim muassasasining (OTM) ichki lokal aktlari, xususan, OTM Kengashi tomonidan tasdiqlangan "Mustaqil ta'limni tashkil etish va nazorat qilish to'g'risidagi Nizom" hamda har bir fanning Sillabusi (fan dasturi) bilan tartibga solinadi. Ushbu hujjatlar nafaqat tavsiyaviy, balki majburiy yuridik kuchga ega bo'lib, unda talabaning

mustaqil ish turlari, bajarish muddatlari va eng muhimi - baholashning aniq deskriptorlari (mezonlari) belgilab qo'yiladi. Huquqiy nuqtai nazardan, Sillabus talaba va o'qituvchi o'rtasidagi o'ziga xos "akademik shartnoma" vazifasini o'taydi.

2. Axborot resurslaridan foydalanish huquqi - tashkiliy kafolat sifatida.

Mustaqil ta'lim samaradorligining eng asosiy tashkiliy mezonini bu - talabaniing axborot resurslariga, jumladan, elektron kutubxonalar, milliy va xalqaro huquqiy bazalar (masalan, Lex.uz, JSTOR, Westlaw) hamda zamonaviy AKT infratuzilmasiga kirish imkoniyatining huquqiy jihatdan kafolatlanganligidir. Bu jarayonda OTMning majburiyati shunchaki xona ajratish emas, balki talabaga intellektual izlanish uchun zarur bo'lgan litsenziyalangan resurslarni taqdim etishdan iborat.

II. BAHOLASHNING TASHKILY MEZONLARI: RAQAMLI MONITORING VA AVTOMATLASHTIRILGAN NAZORAT TIZIMLARI.

Zamonaviy oliy ta'lim ekotizimida mustaqil ta'lim samaradorligini o'lchashning eng shaffof va ob'ektiv tashkiliy mexanizmi - bu kompleks raqamli monitoring hisoblanadi. An'anaviy nazorat usullaridan raqamli nazoratga o'tish baholash jarayonining legitimligini yangi bosqichga olib chiqdi.

1. "Raqamli iz" (Digital Footprint) va uning yuridik ahamiyati.

HEMIS, Moodle yoki boshqa LMS (Learning Management System) platformalari orqali talabaniing har bir harakati tizimda qayd etiladi. Bu shunchaki texnik ma'lumot emas, balki baholash jarayonida ob'ektivlikni ta'minlovchi raqamli dalildir. Tizim quyidagi parametrlarni real vaqt rejimida (real-time) qayd etadi:

Vaqt koeffitsiyenti: Topshiriqni yuklash muddatiga (deadline) rioya etilganligi;

Faollik dinamikasi: Talabaniing elektron resurslar, video-ma'ruzalar va adabiyotlar bilan ishlash chastotasi;

Log-fayllar tahlili: Talaba topshiriq ustida qancha vaqt sarflaganligi va tizimga necha marta kirganligi.

2. Inson omilini minimallashtirish va korrupsiyaga qarshi kurash.

Raqamli monitoringning eng katta tashkiliy yutuqi - bu baholash jarayonidan sub'yektivizmni chiqarib tashlashidir. O'qituvchi va talaba o'rtasidagi bevosita muloqotning raqamli platformaga ko'chishi "shaxsiy simpatiya" yoki "manfaatlar toqnashuvi" kabi korrupsion xavflarni bartaraf etadi. Baholash algoritmlari o'rnatilgan mezonlar asosida ballarni avtomatik hisoblashi yoki o'qituvchining bahosini tizimli audit qilish imkonini beradi.

3. Virtual muloqot va akademik teskari aloqa.

Raqamli tizim talaba va professor o'rtasidagi virtual maslahatlashuv jarayonini rasmiylashtiradi. Talabaniing tizim orqali yo'llagan savollari va o'qituvchining ularga bergan taqrizlari (feedback) kelgusida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan akademik nizolarni huquqiy hal qilishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu o'qituvchining talaba bilan ishlash majburiyatini tashkiliy jihatdan nazorat qilish imkonini beradi.

III. SAMARADORLIKNING FUNDAMENTAL HUQUQIY MEZONI - AKADEMIK HALOLLIK VA INTELLEKTUAL MULK HIMOYASI.

Mustaqil ta'limning sifati va samaradorligini belgilovchi eng ustuvor huquqiy mezon - bu akademik halollik (Academic Integrity) prinsipidir. Mustaqil ish talabning shaxsiy intellektual mehnati mahsuli bo'lishi nafaqat pedagogik talab, balki yuridik majburiyat hisoblanadi.

1. Plagiat - intellektual mulk huquqining buzilishi sifatida.

Huquqiy nuqtai nazardan, plagiat, ya'ni o'zganing asarini, g'oyasini yoki tadqiqot natijalarini manbasini ko'rsatmasdan o'zlashtirib olish - mualliflik huquqlarining qo'pol buzilishi hisoblanadi. Mustaqil ta'lim jarayonida talaba tomonidan tayyorlangan har bir ish (esse, loyiha, tahliliy ma'lumotnoma) ob'ektivlik va originallik süzgichidan o'tishi shart. Agar ishda mazmuniy originallik bo'lmasa, u ta'limiy qiymatga ega emas deb topiladi va huquqiy jihatdan "bajarilmagan" maqomiga ega bo'ladi.

2. Anti-plagiat nazorati: Majburiy huquqiy filtr.

Samaradorlikni baholashning tashkiliy-huquqiy mexanizmi sifatida majburiy anti-plagiat tekshiruvini joriy etish lozim. Bunda:

Texnik verifikatsiya: Maxsus dasturiy ta'minotlar (masalan, Turnitin, Unicheck) orqali ishning o'xshashlik darajasini aniqlash;

Sun'iy intellekt nazorati: Bugungi kunda generativ sun'iy intellekt (AI) tomonidan yaratilgan matnlarni identifikatsiya qilish va ularni talabning shaxsiy tahlilidan ajratish mexanizmlarini yaratish dolzarb huquqiy vazifadir.

3. Yuridik sanksiyalar va akademik javobgarlik.

Akademik halollikni buzganlik uchun sanksiyalar tizimi OTMning ichki lokal hujjatlarida (Akademik halollik kodeksi yoki Nizom) aniq belgilanishi shart. Bu borada quyidagi huquqiy choralar samarali hisoblanadi:

Baholashni rad etish: Plagiat aniqlangan ishni avtomatik ravishda "0" ball bilan baholash va uni qayta topshirish huquqini cheklash;

Intizomiy javobgarlik: Tizimli ravishda ko'chirmachilik bilan shug'ullangan talabaga nisbatan hayfsan e'lon qilish yoki talabalar safidan chetlatishgacha bo'lgan huquqiy choralarni ko'rish.

4. Huquqiy ong va mualliflik madaniyati.

Akademik halollik mezoni nafaqat jazo, balki rag'batlantirishni ham nazarda tutadi. Talaba tomonidan amalga oshirilgan yuqori darajadagi original tadqiqotlarni intellektual mulk ob'ekti sifatida ro'yxatdan o'tkazishga ko'maklashish yoki ularni ilmiy nashrlarda e'lon qilish samaradorlikni baholashning ijobiy huquqiy indikator bo'lib xizmat qiladi.

IV. BAHOLASH REGLAMENTI VA APELLYATSIYA HUQUQI: PROTSESSUAL ADOLAT KAFOLATLARI.

Mustaqil ta'lim samaradorligini baholash tizimining hayotiyiligi uning legitimligiga, ya'ni qonuniyligi va barcha tomonlar uchun adolatli ekanligiga bog'liq. Bu jarayonda

protsessual adolatni ta'minlovchi quyidagi huquqiy mexanizmlar muhim ahamiyat kasb etadi:

1. Baholash mezonlarining (Rubrikalarning) ochiqligi va predmeti.

Huquqiy tartibga solishning oltin qoidasiga ko'ra, talaba o'zining qanday mezonlar asosida baholanishini topshiriqni bajarishga kirishishidan oldin bilishi shart.

Tashkiliy talab: Har bir mustaqil ish topshirig'i bilan birga uning baholash rubrikalari (masalan, tahlil chuqurligi uchun 30 ball, manbalar bilan ishlash uchun 20 ball, rasmiylashtirish uchun 10 ball va h.k.) e'lon qilinishi lozim.

Huquqiy natija: Mezonlarning oldindan ma'lum bo'lishi o'qituvchining sub'yektiv qarashlari va asossiz talablaridan himoya qiluvchi huquqiy qalqon vazifasini o'taydi.

2. Apellyatsiya huquqi - adolatli sudlov prinsipining ta'limdagi ko'rinishi

Mustaqil ta'lim natijalari bo'yicha qo'yilgan baho bu - o'qituvchi tomonidan qabul qilingan akademik qarordir. Har qanday qaror ustidan shikoyat qilish huquqi esa inson huquqlarining fundamental tamoyilidir.

Ma'muriy himoya: Talaba o'zining mustaqil ishiga qo'yilgan bahoga nisbatan asossiz sub'yektivizm, xatolik yoki mezonlardan chetga chiqish holatlarini sezsa, maxsus Apellyatsiya komissiyasiga murojaat qilish imkoniga ega bo'lishi shart.

Protsessual tartib: Shikoyatni ko'rib chiqish muddati, tartibi va komissiya tarkibi OTM Nizomida aniq belgilanishi, jarayon esa begona shaxslar aralashuvisiz, xolis o'tkazilishi lozim.

3. Baholashning asosi - Motivlashtirilgan taqriz (Feedback)

Baholash shunchaki raqam yoki ball qo'yish emas. Huquqiy mezon sifatida o'qituvchining motivlashtirilgan xulosasi talab etiladi.

Majburiyat: O'qituvchi nima uchun aynan ushbu ball qo'yilganini talabaga tushuntirib berishi (yozma yoki elektron tarzda) majburiy protsessual element sifatida belgilanishi kerak. Bu talabning o'z ustida ishlashiga xizmat qilish bilan birga, baholashning asosiyiligini (legitimligini) ta'minlaydi.

4. Akademik erkinlik va javobgarlik mutanosibliigi

Reglamentatsiya jarayoni talabning akademik erkinligini cheklamasligi, balki uni tartibga solishi lozim. Shaffof baholash reglamenti talabada o'z huquqlarini himoya qilish madaniyatini, o'qituvchida esa o'z qarorlari uchun mas'uliyat hissini shakllantiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR.

Mustaqil ta'lim jarayonini tashkiliy-huquqiy jihatdan tartibga solish va uning samaradorligini baholash mezonlarini tahlil qilish natijasida quyidagi konseptual takliflar ilgari suriladi:

1. "Akademik halollik kodeksi"ga yuridik maqom berish Oliy ta'lim muassasalarida shunchaki axloqiy tavsiya xarakteriga ega bo'lmagan, balki buzilishi muayyan huquqiy oqibatlarini (akademik jazo choralarini) keltirib chiqaradigan "Akademik halollik kodeksi"ni ishlab chiqish va qabul qilish lozim. Ushbu hujjat orqali plagiat, ma'lumotlarni soxtalashtirish va insofsiz akademik raqobatga qarshi kurashning huquqiy mexanizmi yaratilishi shart.

2. "Feedback" instituti va o'qituvchi majburiyatlarini normalash Mustaqil ta'lim shunchaki topshiriq berish va uni qabul qilishdan iborat emas. Shuning uchun o'qituvchining har bir mustaqil ish yuzasidan mazmunli, tahliliy va yo'naltiruvchi yozma taqriz (feedback) berish majburiyatini uning shaxsiy ish rejasi va mehnat shartnomasida aniq band sifatida mustahkamlash zarur. Bu baholashning ob'ektivligini ta'minlash bilan birga, o'qituvchining mas'uliyatini ham huquqiy jihatdan oshiradi.

3. Baholashni to'liq raqamlashtirish va "Smart Monitoring" tizimi Inson omilini kamaytirish va korrupsion xavflarni bartaraf etish maqsadida baholash jarayonini to'liq raqamlashtirish, har bir talabani o'sish dinamikasini aks ettiruvchi "shaffof reyting" tizimini joriy etish lozim. Bu tizimda baholash mezonlari avtomatlashtirilgan bo'lishi va har bir ballning qo'yilish asosi raqamli dalillar (yuklangan fayllar, anti-plagiat hisobotlari) bilan mustahkamlanishi shart.

4. Infratuzilmaviy ta'minot majburiyati OTM tomonidan talabaga mustaqil ta'lim uchun zarur bo'lgan xalqaro ilmiy bazalar va raqamli resurslarni taqdim etishini ta'lim litsenziyasining majburiy sharti sifatida belgilash. Zero, resurslar bilan ta'minlanmagan mustaqil ta'limda samaradorlikni talab qilish huquqiy mantiqqa zid hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA NORMATIV HUJJATLAR RO'YXATI.

1. **O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.** – Toshkent: "O'zbekiston", 2023-y. *(Mustaqil ta'lim va akademik erkinlikning oliy yuridik asosi sifatida).*

2. **O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.** 2020-yil 23-sentyabr, O'RQ-637-son. *(Talaba huquq va majburiyatlarining qonuniy asosi).*

3. **O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni.** "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida".

4. **O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrdagi 824-sonli qarori.** "Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini kredit-modul tizimi bilan tashkil etish tartibi to'g'risida"gi Nizom. *(Mustaqil ta'lim soatlarini taqsimlash va baholashning asosiy reglament).*

5. **European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS) User's Guide.** – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015. *(Mustaqil ta'limni xalqaro standartlar asosida baholash metodologiyasi).*

6. **The Magna Charta Universitatum.** (Universitetlarning Buyuk Hartiyasi). *(Akademik erkinlik va talabalarning mustaqil tadqiqot olib borish huquqi bo'yicha xalqaro prinsiplar).*

7. **Yuridik ta'limda mustaqil ishlar:** Metodik qo'llanma / Mas'ul muharrir: prof. X.X. Azizov. – Toshkent: TDYU, 2022.

8. **Akademik halollik va plagiatga qarshi kurashish masalalari:** Ilmiy maqolalar to'plami. – Toshkent: Innovatsion rivojlanish vazirligi nashriyoti, 2021.

9. **Distance and Independent Learning in Higher Education:** Trends and Challenges. – UNESCO Publishing, 2020.

IV. Elektron resurslar:

10. **O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi** – www.lex.uz.

11. **Oliy ta'lim jarayonlarini boshqarish axborot tizimi (HEMIS)** – www.hemis.uz.